

HOE DE LIEFDE VERGLEED

*Over een joods-
Duitse bankier,
een jonge actrice
en een familie-
geheim:*

*mijn ouders,
hun vlucht,
hun ongelijke
seksuele
verhouding*

KIKI AMSBERG

Hoe de liefde vergeleed

‘De doden praten met ons, ze luisteren wanneer we over hen spreken.’
Idiss, de grootmoeder van politicus en schrijver Robert Badinter.

Ik wil mijn boek speciaal opdragen aan mijn dochter,
mijn nichten en neven die meer wilden weten over hun grootouders
en hoe ze de Tweede Wereldoorlog overleefden.
Voor Sanderijn, Mariska, Maarten, Helene, Sebastiaan, Marc, Julie en Wybe.

HOE DE LIEFDE VERGLEED

OVER EEN JOODS-DUITSE BANKIER,
EEN JONGE ACTRICE EN EEN FAMILIEGEHEIM:
MIJN OUDERS, HUN VLUCHT, HUN ONGELIJKE
SEKSUELE VERHOUDING

KIKI AMSBERG

Hilversum
Verloren
2024

Op de omslag staat Kiki Amsberg met de schep
die haar vader in 1944 gebruikte als joodse dwangarbeider
in het Amsterdamse Bos, toen nog Boschplan geheten. Links een foto
ingemonteerd van joodse dwangarbeiders aan het werk in het bos.

Foto en fotomontage gemaakt door Lukas Göbel
voor de tentoonstelling 'Tewerkgesteld in het Amsterdamse Bos
– Joodse werkkampen in en rond Amsterdam 1941-1944'.

© 2024 Kiki Amsberg
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464551433

Omslagontwerp en opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUD

Het spoor terug	7
Proloog: een verstoorde machtsbalans en ongelijke seksualiteit	9
Het spoor terug vervolgd	11
1 Een baby geboren	18
2 Julius Amsberg, van gedroomd musicus tot bankier	22
3 Reis naar de Grossstad Berlin	28
4 Alice Vorreiter, geen vredige jeugd	39
5 Alice en haar moeder Irma verhuizen van Brussel naar Breslau	48
6 Van Breslau naar Berlijn, Alice op weg naar haar toneelcarrière	54
7 De betovering van het theater, verliefdheid en opgedrongen erotiek	59
8 Eerste engagementen in Gleiwitz en Kattowitz	67
9 Julius: Herr Direktor van de Dresdner Bank in Stettin	71
10 Alice: actrice in Nürnberg, of een andere toekomst?	81
11 Gelukkig in Hannover, tot ... 1933	89
12 Vlucht naar Amsterdam. Het volkomen huwelijk?	98
13 Er is meteen al angst, september 1939. Jules wordt als Duitser in Frankrijk geïnterneerd	109
14 Kamp Ambleteuse en nieuwe inzichten	115
15 Jules vier keer gered door Alice	119
16 Dwangarbeid in het Amsterdamse Bos	135
17 Hongerwinter, onderduik	142
18 De moffen zijn opgerot	148
19 Hoe pak je het leven op na de oorlog	159
20 Mijn grootmoeder Irma komt, uit Oost-Duitsland, bij ons wonen	165
21 Feest! We worden Nederlanders	172
22 Voelen we ons thuis?	177

23	Wat was er over van de liefde?	185
24	Het seksuele leven van mijn moeder, en ook van mijn vader	193
25	Twee dramatische brieven	202
	Epiloog: Hoe de liefde vergeleed	207
	Dankwoord	209
	Literatuurlijst	211
	Stamboom eerste huwelijk Julius Amsberg	214
	Stamboom Alice Vorreiter	215
	Stamboom Julius Amsberg	216

HET SPOOR TERUG

Het is mei 2009. Wij, mijn geliefde Joost en ik, reizen door Nederland, België, Frankrijk, Duitsland, Zwitserland naar Frankrijk, door de Haute Savoie en de Hautes Alpes naar ons tweede huis in Carsan, in het Franse departement Le Gard, dat vrij zuidelijk gelegen is. Hier verblijven we enkele malen per jaar. Deze omweg maken we omdat Joost, mijn partner, de bergen met de besneeuwde toppen van Zwitserland wil zien, daar kan hij maar niet genoeg van krijgen. Deze jaarlijks terugkerende behoefte moet bevredigd worden.

Waarom hebben we een tweede huis in Frankrijk? Mijn moeder wilde toen ze weduwe was zo graag in Frankrijk wonen. Ze is deels opgegroeid in België, met het Frans als moedertaal. Wij kinderen spraken altijd Frans met haar. Daar praten de mensen tegen je als je ze tegenkomt op straat, ook al ken je ze niet, was mijn moeders overtuiging. In Nederland zijn de mensen stug. Ze verlangde naar contact. Met een beetje moeite was het ons, haar drie dochters, misschien gelukt iets te zoeken waar ze gelukkig zou kunnen zijn, maar we ondernamen niets, want wij woonden in Nederland en dus was het makkelijker als onze moeder in de buurt bleef. Niet dat we veel voor haar zorgden, we hadden het te druk met onze banen, het kwam er niet van. Zij moest er voor ons zijn, oppassen op de kleinkinderen en zulke dingen.

Terwijl ik achter het stuur zit, gaan er veel gedachten door mijn hoofd. Herinneringen komen naar boven, opgeroepen door het landschap, door de namen van steden, van streken waar we doorheen rijden. Een onafzienbare stroom van associaties, beelden, flarden van geluiden en geuren. De plaatsnamen op de borden boven de snelweg verplaatsen mij naar een andere tijd: het landelijke Vaals waar mijn moeder Alice Vorreiter in 1901 werd geboren, Maastricht waar ze werd gedoopt, waar haar grootvader Charles Berhaut vandaan kwam, en waar we stoppen om heerlijke bonbons in te slaan. Een eerste associatie komt omhoog:

bonbons, die aten we wel eens thuis, maar we sneden ze altijd doormidden zodat we de verschillende smaken konden proeven. De vulling was bij elke bonbon anders. Maar mijn vader stak ze in één keer in zijn mond: ‘Hé, laat kijken wat zit erin?’ Te laat.

PROLOOG: EEN VERSTOORDE MACHTSBALANS EN ONGELIJKE SEKSUALITEIT

Laat ik onze reis een moment onderbreken en vertellen over mijn ouders, de hoofdpersonen in dit boek. Mijn vader Julius is in 1887 geboren in Aachen. Hij komt uit een joods gezin dat niet religieus was. Als jongeman komt hij na een kort verblijf in Berlijn in Stettin terecht, waar hij directeur wordt van een filiaal van de Dresdner Bank. Stettin ligt in het noordoosten van het toenmalige grote Duitsland en is een havenstad aan de Oostzee. Hij trouwt daar met Minnie Samuel. Ze krijgen een dochter, Babette. Als Minnie zwanger is van een tweede kind sterft ze aan een vreselijke kanker.

Mijn moeder Alice wordt in 1901 geboren, zoals gezegd in Vaals, net over de grens van Aachen. Ze komt veertien jaar later op de wereld dan mijn vader; dat is dus als ze trouwen een groot leeftijdsverschil. Ze is Waals en spreekt Frans. Via Liège, Brussel, Breslau, Berlijn en Katowitz komt ook zij – als inmiddels ook Duitssprekende actrice – in Stettin terecht. De weduwnaar Julius bezoekt op dat moment vaak het theater. Hij valt voor deze actrice die de sterren van de hemel speelt. Hij maakt haar het hof. Voor haar is het dan de keuze: het leven als arme actrice doorzetten, of ingaan op de avances van deze aantrekkelijke charmante man, met een luxueus leven in het verschiet. Ze kiest voor het laatste, maar vooral voor de liefde, en trouwt met hem. Julius en Alice krijgen drie dochters: Ariane (1930), Juliane (1932) en Pia Maria (1939), roepnaam Kiki.

Julius – Alice noemt hem Jules – doet zijn werk bij de bank kennelijk uitmuntend wat hem een aanzienlijke promotie oplevert. Hij wordt benoemd tot directeur van de Dresdner Bank in Hannover. Rijkdom en maatschappelijk aanzien lachen hem, en ook haar, toe. Tot 1933. Zelf ziet Julius zich als Duitser met een joodse achtergrond. Hitler ziet dat anders. Zo hoort hij bij de eerste lichting joden die ‘fristlos entlassen’ worden, op staande voet ontslagen.

Het echtpaar vlucht naar Amsterdam, dat een draaischijf is van Duits geld; voor de bankier Julius bekend terrein. Met een compagnon zet Julius een nieuwe bank op. Alice en Julius voelen zich al gauw thuis in Nederland, waar ze niet meer omgeven worden door levensgrote vlaggen met hakenkruizen. Totdat de Tweede Wereldoorlog uitbreekt. Alice weet Julius enkele malen uit de klauwen van de Duitsers te bevrijden, net op het nippertje. Na de oorlog is Julius een aangeslagen man. Hij vindt werk bij de Effectenregistratie.

In 1948 worden Alice, Julius, en de drie dochters Ariane, Juliane en Kiki Nederlander. Dat is feest, maar voor Julius is het leven niet meer zoals het was. Hij, de man van aanzien, is nu een man die gered is door zijn vrouw. De relationele rollen zijn omgekeerd en de angst voor deportatie zit nog in zijn poriën. Thuis wordt hij omringd door vijf vrouwen: echtgenote Alice, de drie dochters, en Irma Berhaut, de moeder van Alice. Zij had in Berlijn een hoedenatelier dat tegen het einde van de oorlog gebombardeerd is. Irma leefde verder in haar buitenhuisje in de bossen in de buurt van Potsdam, dat in de Russische bezettingszone van Duitsland ligt. Met een vooruitziende blik wijkt ze uit naar Amsterdam. De balans tussen Julius en Alice is door de oorlog behoorlijk verstoord geraakt. Enkele jaren voor zijn dood schrijft Alice hem een brief die uitlegt waarom ze verkild is. De brief met zijn antwoord mag ze pas na zijn dood lezen.

Op seksueel gebied heeft Julius zich nooit een stakker getoond. Zoals bij de meeste mannen toen, was het erop en eraf. Alice probeerde, toen ze in Amsterdam woonde, haar seksuele ongenoegen met Julius ter sprake te brengen, maar hij wilde er niets van weten. Mijn moeder heeft, op latere leeftijd, over die nare ervaringen uitvoerig verteld in een interview met mijn zus Ariane. Laten we niet vergeten hoe gepijnigd vrouwenlevens waren. Daarom citeer ik, aan het einde van mijn boek, ruim uit dit belangwekkende interview.

Zoals zal blijken hielden Julius en Alice eigenlijk heel veel van elkaar, maar door de verschuiving in de machtsbalans die tijdens en na de oorlog plaatsvond raakte hun relatie verstoord. Ook op seksueel gebied lukt het hen niet nader tot elkaar te komen, met als gevolg dat enkel het plezier van mijn vader van belang was. De liefde tussen hen vergeleed.

Voordat we verder met hen kennismaken en hun levensverhaal leren kennen, zetten Joost, mijn partner, en ik onze reis naar ons huis in Frankrijk voort: op zoek naar herinneringen.

HET SPOOR VERVOLGD

Toen mijn ouders zich hun eerste auto konden permitteren in 1953, een klein Fiatje – gekozen door mijn vader op grond van één van zijn geliefde Latijnse citaten: ‘Fiat voluntas tua’ (Uw wil geschiede) – maakten we met mijn grootmoeder Irma vanuit Amsterdam een tochtje naar het uiterste puntje van Limburg, naar het befaamde Drielandenpunt. Met z’n vieren: mijn vader reed, mijn moeder, mijn grootmoeder, en ik. Bij het Drielandenpunt aangekomen, moesten we allemaal bij een paaltje van ons eigen vaderland gaan staan: mijn vader bij het Duitse paaltje, mijn grootmoeder bij het Belgische en ik bij het Nederlandse. Mijn moeder had natuurlijk bij het Nederlandse paaltje moeten staan, maar ja, zij maakte de foto.

Mijn moeder had een groot historisch besef. Ze was één van de eersten in de familie die een Kodak fototoestel had en ze legde daarmee onze geschiedenis vast. Daarom staat zij zelf zelden op een foto. Alleen als iemand bedacht dat zij ook gekiekt moest worden, poseerde ze als een actrice.

Wij rijden verder naar het zuiden. St Trond, halverwege Maastricht en Luik. Dan hoor ik de stem van Alice, mijn moeder, die vertelt over haar jeugd:

We gingen naar mijn tante in St. Trond. Haar man, mijnheer van Hamm, had een wijnkelder. Er kwamen altijd oversten van kloosters, pastoors en kapelaans op visite die de wijnen kwamen proeven voor de Heilige Mis. En we aten gebak bij de thee.

We komen aan in Luik, waar Irma – Alice’s moeder, dus mijn grootmoeder – en haar twee broers Armand en Gaston werden geboren. Hier woonde de grootmoeder van Alice, mijn overgrootmoeder, Sophie Pinagel, met haar man Charles Berhaut. Na zijn dood verhuisde zij naar Schaerbeek, een dorp geannexeerd door Brussel. Alice werd vele jaren

Afb. 1 Drielandenpunt.

door haar grootmoeder Sophie daar opgevoed toen haar moeder Irma in Parijs werkte.

Onze reis gaat verder door de Ardennen. Daar maakten we destijds met vader en moeder een tochtje naar Napoleons Waterloo, het grote slagveld waar in 1815 het Franse leger definitief werd verslagen en Napoleon zich uit alle veroverde landen moest terugtrekken. Hij werd verbannen naar St Helena. Zijn moeder was er al bang voor dat al die zegetochten eens fataal zouden aflopen. Haar angstige uitspraak bij elke overwinning was telkens: 'Pourvou que ça doure' dat moet Corsicaans dialect zijn, 'Als dat maar zo doorgaat'. Mijn moeder hanteerde die uitdrukking ook wel eens als alles té goed ging.

Zodra we de Franse grens over zijn, dringen de Franse kinderliedjes die mijn moeder voor me zong zich aan mij op. In Lotharingen neurie ik: 'En passant par la Lorraine avec mes sabots ...', of de liedjes van mijn geliefde zangeres Barbara: 'Il pleut sur Nantes', een treurig lied over de dood van haar vader. Ze krijgt bericht dat hij stervende is, maar ze komt te laat om hem nog te zien, hij, die al vroeg uit haar leven verdween. Met tranen in de ogen rijd ik neuriënd verder.

We gaan de Rijn over bij Straatsburg. De Rijn speelt een grote rol in mijn moeders leven. Juliette Dechaineux, één van de dochters van de bevriende familie Dechaineux uit Brussel, weet mij te vertellen dat Irma Berhaut en Ansbert Vorreiter, de ouders van Alice, elkaar op een boottocht op de Rijn hebben leren kennen. Heel romantisch. Deze familie Dechaineux, vrienden van mijn grootmoeder en mijn moeder, duikt telkens weer op in dit verhaal omdat de nauwe banden lang zijn blijven bestaan en ik met hen ben gaan praten over het verleden.

Terwijl we Duitsland binnenrijden, luisteren we naar het tot hoorspel omgewerkte boek van Hans Magnus Enzensberger: *Hammerstein oder der Eigensinn*. Het verhaal beschrijft het leven van generaal Kurt von Hammerstein, een gewetensvolle man met idealen. Na een toespraak van Hitler in 1933 over diens toekomstplannen: omverwerping van de democratie, meer Lebensraum creëren voor Duitsers, bewapening en oorlog om de macht te verwerven in Europa, neemt hij onmiddellijk zijn ontslag. Het hoorspel is zeer indringend gespeeld, de geschiedenis wordt gereconstrueerd onder andere door middel van nagespeelde interviews met reeds lang overleden personen. Rijdend door Duitsland komt de geschiedenis nog dichterbij. Mijn geschiedenis, die van mijn vader, van mijn moeder, van mijn halfzus Babette en van al die kennissen en vrienden van mijn ouders, die Duitsland in de jaren dertig van de twintigste eeuw ontvlucht zijn en bij ons thuis in Amsterdam kwamen. Bijvoorbeeld mijn joodse, socialistische, homoseksuele neef Fritz Lamm, die verschillende malen gevangenen is genomen, ontsnapt is uit Duitsland en tenslotte de oorlog heeft overleefd in Cuba. Je voelt, bij het luisteren naar het hoorspel, hoe angstaanjagend het fascisme in de jaren dertig groeide in Duitsland en bezitnam van het hele land. Hoe communisten, socialisten, krankzinnigen, zigeuners en homoseksuelen in kampen verdwenen en de nationaalsocialisten overgingen tot het uitroeien van joden uit de meeste landen van Europa.

Op 30 januari 1933 werd Hitler tot Rijkskanselier benoemd. Onmiddellijk daarna werden joden uit hun werk ontslagen. Wat is de term ook weer? *Fristlos entlassen*. Dat betekent: op staande voet ontslagen. Ook mijn vader als directeur van de Dresdner Bank in Hannover. Het was van de ene dag op de andere het einde van het gelukkige en luxueuze leven dat mijn ouders leidden in Hannover.

Ik krijg het benauwd, de geschiedenis komt te dichtbij wanneer we door dat land rijden. Ik moet huilen en zet de auto aan de kant. De herinneringen buitelen over elkaar heen. ‘Kijk’, zeg ik tegen Joost, ‘daar in de verte zie je die berg? Dat moet de Feldberg zijn, daar zijn we met de

familie acht jaar na de oorlog met vakantie geweest'. De Feldberg in het Zwarte Woud is bijna 1500 meter hoog. Er ligt sneeuw op de berg, in de winter kun je er skiën.

Toen wij als gezin in 1953 voor het eerst naar het buitenland op vakantie gingen, reisden we naar Hinterzarten in het gehate Duitsland. We gingen er niet van harte heen. Ik vermoed dat er na de oorlog opeens geld was vrijgegeven dat nog op de rekening van mijn ouders stond in Hannover en dat in Duitsland opgemaakt moest worden. Of mijn vader heeft eindelijk na jarenlang brieven schrijven via advocaten zijn *Wiedergutmachung* gekregen. Ik wil de plek waar ik met mijn ouders en zussen voor het eerst met vakantie ging, graag terugzien. Het is maar een omweg van 60 kilometer, door glooiende weilanden vol bloemen, heuvels rondom, het lichtgroene gebladerte van de loofbomen tegen een achtergrond van donkergroene naaldbomen. Diepe donkere wouden zoals we ze voor ons zagen, als de gruwelijke sprookjes van de gebroeders Grimm voorgelezen werden.

Een uur later lopen we in Hinterzarten. Een plaatsje, een oud kerkje met uivormige torens, huizen allemaal in donker hout opgetrokken, moderne winkels, sportzaken, een kapper, een bakker, een ijssalon. En een paar toeristen, want het zomerseizoen is nog niet begonnen. Waarom waren we hier? Duitsland was toch verboden terrein, de Duitse taal een verboden taal in ons huis in Amsterdam. In welk hotel zaten we destijds? Zaten we in Hotel Adler? Dat is het voornaamste hotel in het dorp. We gaan de draaideur door, een portier in uniform groet neerbuiwend, achter de balie staan twee vrouwen: 'Mogen we de geschiedenis weten van dit hotel? Ik heb hier misschien ooit gelogeed met mijn ouders.' Bestond dit hotel al in 1953 is mijn vraag? 'Mevrouw, dit hotel is van 1446', luidt het antwoord. Ik kijk naar links, boven de balie hangt een portretje dat ik meteen herken. Hoe is dat mogelijk, dat prentje heb ik ook. Het is een kopie van een litho van een jonge vrouw in boers kostuum met aan haar arm een kruik. Eronder staat: La Cruche Cassée, daaronder: l'actrice Sophie Arnould. Sophie Arnould, maar dat is familie van ons! Wij hebben ook een Arnould in onze stamboom staan, een neef van mijn grootmoeder heette Arnould! Hoe komt dat prentje hier? Mijn moeder, die voor de oorlog actrice was in Duitsland, speelde ook eens de rol van de jonge vrouw in *De Gebroken Kruik* van Heinrich von Kleist. Een pure samenloop van omstandigheden, maar wel schokkend. Dat wil echter nog niet zeggen dat we hier logeerden. Dit hotel was veel te duur en te chique. Dan is je *Wiedergutmachung* er wel gauw doorheen. Maar mijn ouders hadden de neiging het leven weer op te

Afb. 2 Sophie Arnould
in De Gebroken Kruik van
Heinrich von Kleist.

pakken op de manier waarop ze het vroeger gewend waren. Dus zou het toch dit hotel geweest kunnen zijn...

Ik denk aan het gedicht van Heinrich Heine, ‘Nachtgedanken’:

Denk ich an Deutschland in der Nacht
Dann bin ich um den Schlaf gebracht,
Ich kann nicht mehr die Augen schließen,
Und meine heißen Tränen fließen.

Hoe mijn ouders zich hier in Hinterzarten, in het diepe zuiden van Duitsland zo kort nog na de oorlog gevoeld moeten hebben, ik heb het niet gemerkt. Ik was dertien. Ik had in het hotel een vriendinnetje, Rita Struchtrup. Rita logeerde hier met haar ouders en haar twee broers. Haar broers Wilhelm en Viktor kon ik in het zwembad van het hotel goed bestuderen. Wilhelm had donker haar, dromerige ogen, een zacht soepel lichaam. De jongste, Viktor, was blond, gespierd, sportief, had een hard lijf. Wat waren ze mooi alle twee, ik was straalverliefd voor het eerst van mijn leven, op allebei. Ik keek en probeerde hun aandacht te trekken. Maar ze hadden geen oog voor het vriendinnetje van hun zusje. Te klein nog.

Het is niet gebruikelijk om over de seksualiteit van je ouders te schrijven, maar Alice, de moeder van Kiki Amsberg, heeft meermaals verteld hoe onbevredigend de seks met Jules, haar man, was, en hoe ze hem, tevergeefs, tot een lievere minnaar wilde maken. Vrouwenlevens en seksueel opdringerige mannen is één rode draad door dit boek.

De andere rode draad raakt aan Jules, de vader van Kiki: een Duitse bankier, van joodse afkomst, die door Hitler meteen ontslagen werd, en daarna als vluchteling in Amsterdam een nieuwe bank opzette. Tijdens de oorlog wordt hij, al in de Hollandsche Schouwburg, door Alice op spectaculaire wijze daaruit bevrijd. Hoe kreeg Alice dat voor elkaar?

Dat brengt ons bij de derde rode draad. Na de oorlog was de machtsbalans tussen Jules en Alice uit het lood geslagen. Hoe tragisch is het dat mensen, die eigenlijk van elkaar houden, tegen het geweld van de geschiedenis niet kunnen opboksen. Ja, wat een verdriet: *Hoe de liefde vergeleed.*

Kiki Amsberg (1939) was programmamamaakster bij OVT, het historisch radioprogramma van de VPRO. Met Aafke Steenhuis schreef ze onder meer *Denken over liefde en macht* (1982). Over haar grootvader publiceerde ze *De fantast. Ansbert Vorreiter, ingenieur, uitvinder, verleider; 1868-1946*. Een van haar tv-documentaires is *De verdwenen mediene*. *Het joodse leven in de provincie voor de Tweede Wereldoorlog*.

